

Тема 10

ПРАВА ДИТИНИ

ХІД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Мета і завдання	<ul style="list-style-type: none"> ■ сприяти розумінню особливостей прав дитини як цінностей, які захищаються міжнародним та вітчизняним правом; ■ надати знання про механізми захисту прав дитини згідно з нормами міжнародного та вітчизняного права; ■ надати інформацію про історичні приклади порушення прав дитини диктаторською, тоталітарною, антидемократичною державою у сталінському СРСР та нацистським режимом під час окупації України у роки Другої світової війни; ■ розвивати вміння розпізнавати порушення прав дитини у сучасному житті; ■ розвивати навички критичного мислення через аналіз різних первинних і вторинних джерел, таких, як відеосвідчення, юридичні та історичні документи, публікації в ЗМІ тощо; ■ розвивати навички усвідомленого та коректного використання понять зі сфери прав дитини.
Ключові слова та поняття	Права дитини, міжнародне, вітчизняне право; механізми захисту; дитинство; держава.
Методичні прийоми та техніки	Аналіз відеосвідчень, історичних та правових документів, публікацій ЗМІ; загальне обговорення; робота в малих групах, міні-лекція, дискусія.
Зв'язок з іншими темами посібника	Приватність та її межі; Заборона катувань і нелюдського ставлення; Заборона дискримінації; Праця, вільна від примусу.
Час	90-120 хв. навчального часу.

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Випереджаюче завдання

Напередодні проведення заняття запропонуйте учасникам підбірку фотографій з Додатка 1 та запропонуйте розглянути зображення і дати назву підбірці.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 [10-12 хв.]

Методи: загальне обговорення, аналіз фотографій, симуляція.

1. Розмістіть зображений на великому аркуші схематичний контур уявної дитини. Поясніть, що кожне суспільство має власні уявлення про необхідні для дорослої людини чесноти та якості. Запропонуйте назвати перелік цінностей та якостей, якими, на погляд учасників заняття, має характеризуватися ця уявна ідеальна дитина, коли виросте та стане дорослою. Запишіть назви усіх пропонованих цінностей, якостей, рис характеру в середину контуру зображеної дитини.

Запитайте, які умови необхідні для того, щоб усе запропоноване стало реальністю і було притаманне людині? Пропонований перелік (наприклад, достатнє харчування, освіта, мир, виховання, забезпечення здоров'я тощо) напишіть ззовні навколо контурів зображення дитини.

 Обговоріть:

- Хто така дитина?
- Хто має забезпечити дитині належне життя?

- Чим діти відрізняються від дорослих?
- Хто відповідальний за формування особистості дитини (батьки, школа, опікуни тощо)? Назвіть тему заняття та поясніть, що права дитини – це права людини, і, відповідно, гарантія їх реалізації та дотримання є обов'язком держави.

2. Запропонуйте учасникам заняття ще раз розглянути фотографії з Додатка 1.

Попросіть учнів повідомити результати випереджаючого завдання: дати назви фотографіям з Додатка 1. Запишіть на дошці чи аркуші паперу запропоновані учасниками назви підбірки.

 Проведіть обговорення за такими запитаннями:

- Хто зображений на фотографіях?
- Які проблеми, що стосуються дітей, представлені у фотосюжетах?
- Як вигадані назви підбірки фотографій відображають проблеми, що існують?
- Як це завдання пов'язано із попередньою справою?

Крок 2 [12-15 хв.]

Методи: робота в парах, загальне обговорення, аналіз правового тексту, робота з поняттями.

3. Коротко повідомте історію законодавчого оформлення прав дитини (з матеріалів вступу до заняття). Надайте адаптований текст Конвенції про права дитини 1989 р.¹ (Додаток 2). Повідомте, що у Конвенції про права дитини дитиною визнається будь-яка людина, яка не досягла віку вісімнадцяти років, і стверджується, що дитина володіє правами людини в повному обсязі. У Конвенції міститься 54 статті про права дитини, які можна розділити на три загальні категорії:

- Захист, що гарантує безпеку дітей і охоплює конкретні питання, такі, як неприпустиме поводження, бездоглядність та експлуатація;
- Забезпечення, що охоплює особливі потреби дітей, такі, як освіта і медичне обслуговування;
- Участь, що визнає здатність дитини приймати рішення і брати участь у житті суспільства в міру дорослішання і наближення до повноліття.

Запропонуйте у парах вибірково ознайомитися з текстом двох (чи трьох) статей Конвенції різного змісту та пояснити, до якої категорії із перелічених вище вони належать та чим необхідні для життя дитини в суспільстві.

Крок 3 [35-45 хв.]

Методи: міні-лекція, аналіз відеосвідчень, порівняльний аналіз, загальне обговорення.

4. Запропонуйте учасникам заняття міні-лекцію про порушення прав дитини у недемократичних суспільствах у минулому (на матеріалах для викладача, текст 1). Наголосіть, що у даній історичній частині заняття учасники мають співвіднести інформацію про минуле з зафіксованими у тексті Конвенції правами дитини та вказати, порушення яких саме прав ілюструють матеріали міні-лекції та фрагменти відеоінтерв'ю свідків з Архіву Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії.

5. Поясніть, що впродовж даного етапу заняття будуть переглянуті фрагменти відеосвідчень, герої яких згадуватимуть власне дитинство, що припало на роки сталінізму та нацистської

¹ Повний текст Конвенції про права дитини українською мовою міститься на сайті Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

окупації. Законодавчі системи, що діяли в ці часи, не лише не передбачали захист дитини, а часто передбачали й позбавлення окремих прав, сприяли особливій вразливості окремих категорій дітей. Зверніть увагу, що історичні обставини часто серйозно впливають на актуальність тих чи інших прав та свобод, що не завжди свідчить про те, що одні права важливіші за інші.

Роботу з відеофрагментами можна організувати в малих групах, за умови роботи у комп'ютерному класі, чи послідовно переглядати їх по черзі.

Запропонуйте проглянути фрагменти відеоінтерв'ю, надайте базову інформацію про свідків². Заздалегідь роздайте аркуші з таблицею свідчень та попросіть занотувати опис моментів, які особливо вразили під час перегляду:

ім'я	Інформація про свідка	Опис моментів
Федора Рігас [00:30]	Після того, як батько Федори відмовився вступати в колгосп, їй не дозволили безкоштовно відвідувати школу в довоєнній Білій Церкві (Київська область).	
Леонід Лернер [01:15]	Леоніда не приймали в піонерську організацію як сина «ворога народу» в м. Запоріжжя в довоєнний час.	
Адель Загурська [01:20]	Восени 1937 р. Адель і її брата віддали до дитячого будинку після того, як їх мати арештували як жінку «ворога народу» і депортували з Шепетівки Хмельницької області до Сибіру.	
Єлизавета Білик, Фаїна Гельман [05:20]	Єлизавета і Фаїна були вимушені приховувати власне походження в окупованій німцями Україні під час Другої світової війни.	
Василина Сітко [01:22]	15-річна Василина Сітко з Київщини була вивезена на примусові роботи до Німеччини як остарбайтер, де працювала в трудовому таборі.	

 Проведіть підсумкове обговорення за такими запитаннями:

- Що вразило вас у свідченнях? Поясніть своє ставлення до почутого.
- Чому розглянуті ситуації стали можливими?
- Які права дитини порушені?
- Як ви ставитеся до дій представників держави у наведених у свідченнях?
- Які статті Конвенції³ співвідносяться із ситуаціями, про які розповідали свідки?
- Хто сьогодні має нести відповідальність за порушення прав дитини? Як унеможливити такі порушення?
- Яким чином можна захистити дитину в подібних ситуаціях?

Крок 4 [25-35 хв.]

Методи: міні-лекція, робота з правовими поняттями, аналіз правових документів і повідомлень ЗМІ, загальне обговорення.

6. Запропонуйте учасникам заняття в групах повернутися до Конвенції про права дитини (Додаток 2) та визначити, як документ окреслює роль батьків і держави у забезпеченні прав дитини.

² Див. розділ «Біографії» на с. 285.

³ Нагадайте, що Конвенція прав дитини була прийнята лише в 1989 році, а тому у час, описуваний свідками, не існувало механізмів захисту.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ЗАНЯТТЯ

Додаток 1. Мовою фотографії

1) Діти-в'язні 6 фінського концтабору у Петрозаводську, Карелія.

Фото зроблене після визволення табору радянськими військами у липні 1944 р. Автор – воєнний кореспондент Г. Санько; з Фотоальбому «Діти війни». Режим доступу: http://spravanarodu.at.ua/_ph/2/287801168.jpg або ел. ресурс «Военный альбом». – Режим доступу: <http://waralbum.ru/49317/>

2) Радянські діти-біженці.

Фото липня 1943 р., автор – М. Савін. Ел. ресурс «Военный альбом». – Режим доступу: <http://waralbum.ru/22122/>

1.

Фото 1.
Дитяча праця. Еквадор, 1990 р.
© Wikimedia Commons

2.

Фото 2.
Мешканці селища Кібаті в Конго рятуються від обстрілу в таборі
для внутрішньо переміщених осіб.
© Wikimedia Commons

3.

Фото 3.
Дівчата працюють на фабриці з виготовлення цегли. Непал, 2010 р.
© Wikimedia Commons

4.

Фото 4.
Хлопчик-солдат на Ірано-іракській війні
1980–1988 рр.
© Wikimedia Commons

5.

Фото 5.
Десятирічний китайський солдат. 1944 р.
© Wikimedia Commons

6.

Фото 6.
Дитяча праця. Бангладеш, 2008 р.
© Wikimedia Commons

7.

Фото 7.
Боснійські біженці у Травнику. 1993 р.
© Wikimedia Commons

8.

Фото 8.
Дитяча праця на фабриці в Маконі, штат Джорджія. 1912 р.
© Льюїс Хін, Wikimedia Commons

Додаток 2. Мовою документа

Конвенція про права дитини (скорочений варіант)⁵

Стаття 1: Визначення (дефініція) дитини

Дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше.

Стаття 2: Принцип не дискримінації

Кожна дитина повинна бути наділена всіма правами без дискримінації. Всі діти без винятку повинні перебувати під захистом держави. Держава має обов'язок захищати дитину від усіх форм дискримінації.

Стаття 3: Якнайповніше забезпечення інтересів дитини

У всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися якнайповнішому забезпеченню інтересів дитини.

Стаття 4: Здійснення прав

Обов'язок держави – забезпечити здійснення прав дитини, викладених у цій Конвенції.

Стаття 5: Права та обов'язки батьків, сім'ї та громади

Держава повинна поважати право батьків та сім'ї на виховання дитини.

Стаття 6: Життя, виживання та розвиток

Дитина має право на життя; обов'язком держави є забезпечити виживання та розвиток дитини.

Стаття 7: Ім'я та громадянство

З моменту народження дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їхнє піклування.

Стаття 8: Збереження ідентичності

Держава зобов'язана допомогти дитині відновити свою ідентичність, якщо дитина була незаконно їй позбавлена.

Стаття 9: Принцип нерозлучення з батьками

Дитина має право підтримувати контакти зі своїми батьками у випадку розлучення з ними. Коли таке розлучення спричинене затриманням, ув'язненням чи смертю когось із батьків, держава повинна надати дитині чи батькам інформацію щодо місця перебування відсутнього члена сім'ї.

Стаття 10: Возз'єднання сім'ї

Прохання про виїзд із країни чи в'їзд до неї з метою возз'єднання сім'ї повинні розглядатися гуманним чином. Дитина має право підтримувати регулярні контакти з обома батьками, якщо ті живуть у різних країнах.

⁵ Інформація запозичена з електронного ресурсу «Вчитель вчителю, учням та батькам»: <http://teacher.at.ua/>. – Режим доступу: http://teacher.at.ua/publ/konvencija_pro_prava_ditini_skorochenij_variant/38-1-0-6653

Стаття 11: Незаконні переміщення та повернення дітей

Держава повинна вживати заходів для боротьби з викраденням дітей партнером чи третьою стороною.

Стаття 12: Висловлення поглядів

Дитина має право на висловлення своїх поглядів і на те, що її погляди братимуться до уваги.

Стаття 13: Свобода на самовираження та інформацію

Право шукати, отримувати та передавати інформацію в різних формах, зокрема у мистецькій, письмовій чи друкованій.

Стаття 14: Свобода думки, совісті та релігії

Держави повинні поважати права та обов'язки батьків спрямовувати розвиток дитини у сфері її думки, совісті та релігії відповідно до здібностей дитини, які розвиваються.

Стаття 15: Свобода асоціацій

Дитина має право на свободу асоціацій та мирних зборів.

Стаття 16: Особисте життя, честь, гідність

Жодна дитина не може бути об'єктом втручання в здійснення її права на особисте і родинне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції.

Стаття 17: Доступ до інформації та засобів масової інформації

Дитина повинна мати доступ до інформації з різноманітних джерел; слід заохочувати засоби масової інформації приділяти особливу увагу меншинам, а також захистові дитини від шкідливих для неї матеріалів.

Стаття 18: Батьківська відповідальність

Обоє батьків несуть відповідальність за виховання дитини. Держава повинна надавати батькам належну допомогу у вихованні дітей.

Стаття 19: Насильство та недбале поводження (з боку сім'ї чи опікунів)

Держава має обов'язок захищати дітей від усіх форм насильства. Сюди входять соціальні програми та інші форми боротьби проти жорстокого поводження з дитиною.

Стаття 20: Догляд за дитиною в разі відсутності батьків

Законодавство повинно гарантувати право дитини на догляд у разі відсутності батьків, причому держава, забезпечуючи таке право, зобов'язана належним чином враховувати етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову дитини.

Стаття 21: Всиновлення

Держава повинна забезпечити, щоб питанням усиновлення дитини займалися лише компетентні органи. Всиновлення в іншій країні може прийматися до розгляду лише тоді, коли неможливо вирішити це питання на національному рівні.

Стаття 22: Діти-біженці

Діти-біженці потребують спеціального захисту. Держава повинна співпрацювати з міжнародними компетентними організаціями з питання захисту такої дитини та допомагати дітям, що відлучені від своїх родин, віднайти їх.

Стаття 23: Діти-інваліди

Діти-інваліди мають право на особливе піклування та освіту, щоб мати змогу вести в суспільстві гідне і повноцінне життя.

Стаття 24: Охорона здоров'я

Дитина має право на послуги системи охорони здоров'я і на засоби лікування хвороб та відновлення здоров'я, а також на поступову заборону традиційних методів лікування, які негативно впливають на здоров'я дитини.

Стаття 25: Періодичний перегляд опікунства

Дитина, яка віддана під опіку, захист чи лікування, має право на періодичний перегляд якості такого піклування.

Стаття 26: Соціальне забезпечення

Дитина має право на соціальне забезпечення.

Стаття 27: Рівень життя

Батьки несуть відповідальність за надання дитині належних умов життя, потрібних для її розвитку, навіть тоді, коли один із батьків живе поза межами країни проживання дитини.

Стаття 28: Освіта

Держава визнає право дитини на безплатну початкову освіту, доступність професійного навчання та дбає про зниження кількості учнів, які залишили школу.

Стаття 29: Мета навчання

Освіта повинна бути спрямована на розвиток дитини та її талантів, підготовку до самостійного життя, виховання поваги до прав людини, а також до культурних та національних цінностей країни, в якій дитина проживає, а також цінностей інших народів.

Стаття 30: Діти національних меншин та корінного населення

Дитина, яка належить до якоїсь національної меншини чи корінного населення, має право виховуватися у своїй культурі, а також послуговуватися рідною мовою.

Стаття 31: Відпочинок і дозвілля

Дитина має право брати участь в іграх, розважальних заходах, культурному житті та займатися мистецтвом.

Стаття 32: Економічна експлуатація

Дитина має право на захист від експлуатації та шкідливих для її здоров'я видів робіт.

Стаття 33: Наркотичні та психотропні речовини

Держава повинна захищати дитину від незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин і не допускати використання дітей у виробництві таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34: Сексуальна експлуатація

Держава повинна захищати дитину від сексуальної експлуатації, зокрема від проституції та використання дітей у виробництві порнографічної продукції.

Стаття 35: Викрадення, торгівля та контрабанда

Держава зобов'язана не допускати викрадення дітей, торгівлі чи контрабанди ними.

Стаття 36: Інші форми експлуатації

Держава зобов'язана захистити дітей від усіх форм експлуатації.

Стаття 37: Тортури, смертна кара, позбавлення свободи

Держава має обов'язок піклуватися про дітей, що перебувають в ув'язненні.

Стаття 38: Збройні конфлікти

Держава повинна забезпечити, щоб діти до 15 років не брали прямої участі у воєнних діях. Держава не повинна призивати на військову службу дітей до 15 років.

Стаття 39: Відновлення і реінтеграція

Держава повинна сприяти освіті, фізичному і психологічному відновленню та поверненню до повноцінного соціального життя дітей, які стали жертвами експлуатації, катувань чи збройних конфліктів.

Стаття 40: Підліткова злочинність

Поводження держави з підлітками, які порушили кримінальне законодавство, повинно сприяти відновленню гідності дитини.

Стаття 41: Права дитини в інших документах

Ніщо в цій Конвенції не заперечує ті положення інших документів, які сприяють захисту дітей більшою мірою.

Стаття 42: Інформування про положення Конвенції

Держава зобов'язана ознайомити дорослих та дітей з положеннями цієї Конвенції.

Статті 43-54: Застосування

У цих статтях мова йде про обов'язок Комітету ООН з прав дитини наглядати за втіленням у життя цієї Конвенції.

Назви статей подаються тут тільки для того, щоб полегшити посилання на відповідні статті. Ці назви не є частиною затвердженого тексту (ЮНІСЕФ – Великобританія).

Додаток 3.

Додаток 3-1

Уривки результатів моніторингу дотримання прав людини в школах України 2001 р.⁶

ПРАВО НА ОСВІТУ

...Приблизно 90% опитаних учителів та медичних працівників заявили, що вважають рівень навантаження дітей у школі надмірним.

Відповідно до думки медпрацівників, перевтома від навчання у дітей складає одну з причин багатьох захворювань. Цим вони пояснюють велику кількість випадків симуляції хвороб серед школярів. За словами однієї з медичних сестер гімназії: «З нашої школи випускаються інваліди, але розумні».

У багатьох школах України перешкодою для отримання освіти стають незадовільні умови, в яких відбувається навчальний процес. У різних регіонах країни зустрічаються школи, де взимку відсутнє опалення. Вчителі та учні навчаються у верхньому одязі. Багато школярів не відвідувало школи через хворобу. Нездатність державних органів та місцевого самоврядування забезпечити побутові умови для навчання в школі часто призводять до порушення права на освіту.

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ ЩОДО УЧНІВ

59% опитаних в тій чи іншій мірі зіштовхувалися з насильством з боку вчителя, 21% зазначили, що це буває постійно, 18% – часто, 20% – зрідка. 41% опитаних школярів зазначив, що вчителі ніколи не застосовують сили.

При цьому вчителі розповідали, що знають про це від своїх колег, але, безумовно, їх це не стосується. Найбільш поширена форма насильства – це покарання ударами указкою чи лінійкою. Іноді бувають інші форми насильства. Наприклад, в одній зі шкіл учитель змушував учнів повзати навколішки.

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ

Результати показують, що приблизно однакова кількість учнів ніколи не чула, щоб вчителі коментували особливості приватного життя учнів (39%), і приблизно стільки ж (36%) вважають, що вчителі роблять це постійно. 7% учасників опитування зазначили, що це трапляється часто, 18% – рідко.

Класні журнали також часто містять інформацію про учнів та їхні сім'ї, розголошення якої може мати негативні наслідки. Журнали зберігаються в учительських кімнатах, тому широке коло осіб має до них вільний доступ. Дані в класних журналах часто відрізняються. Так, в одній із шкіл в журналі збереглася графа національність, часто міститься інформація, що стосується батьків: місце роботи, домашня адреса, приватні телефони, склад сім'ї.

⁶ Інформація подана за звітом «Моніторинг прав людини в загальноосвітніх школах України», що реалізовувався Севастопольською правозахисною групою 2001 року.

Додаток 3-2

Заключні спостереження Комітету ООН з прав дитини по Україні 2011 р.⁷

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

Комітет занепокоєний зростанням кількості повідомлень про випадки правопорушень, які вчиняються за расовими мотивами на території Держави-учасниці, зокрема інформацією про ксенофобну та расистську діяльність радикальних молодіжних угруповань та «скінхедів». У цьому сенсі Комітет хвилює те, що пріоритетним питанням у розподілі державних коштів на підтримку дитячих та молодіжних організацій зазвичай виступає «патріотична освіта». Крім того, у Комітету виникає занепокоєння тим, що принцип недискримінації стосовно дітей-інвалідів, дітей з національних меншин (особливо дітей ромів), «дітей вулиці», дітей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, дітей-біженців та шукачів притулку повною мірою на практиці не дотримується.

КАТУВАННЯ ТА ІНШІ ЖОРСТОКІ, НЕЛЮДСЬКІ АБО ТАКІ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДИ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ

Комітет глибоко занепокоєний великою кількістю тверджень про фізичну жорстокість щодо затриманих, включаючи дітей, насамперед під час перших допитів у районних відділеннях міліції.

Зокрема, Комітет надзвичайно стурбований можливими випадками катувань та жорстокого поводження з неповнолітніми з боку співробітників міліції з метою видобування зізнань. Крім того, Комітет висловлює занепокоєння повідомленнями про широкомасштабне застосування тілесних покарань вдома, незважаючи на заборону такого поводження як у родині, так і в школі, в установах пенітенціарної системи і в закладах альтернативного догляду. У цьому контексті предметом особливого занепокоєння Комітету є низький рівень обізнаності та розуміння дітьми своїх прав та їх незнання про заборону таких дій.

СІМЕЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Комітет занепокоєний високою часткою дітей, позбавлених сімейного середовища при народженні та на подальших стадіях дитинства. Відзначаючи зменшення впродовж останніх трьох років кількості судових рішень, пов'язаних із повним скасуванням батьківських прав, Комітет стурбований стабільно високою кількістю позбавлень батьківських прав, що призводить до неприпустимо великої кількості дітей, які не можуть виховуватися у сімейному середовищі.

ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Комітет висловлює свою глибоку занепокоєність з приводу різкого збільшення кількості дітей, позбавлених сімейного середовища в результаті бідності, безробіття, руйнування родин та трудової міграції, великою кількістю дітей, які продовжують перебувати у закладах інтернатного типу.

ЖОРСТОКЕ ТА НЕДБАЛЕ ПОВОДЖЕННЯ

Комітет стурбований обсягами та зростанням виявів жорстокого і недбалого поводження з дітьми в усіх середовищах, кількістю повідомлень про випадки жорстокого та недбалого поводження, щодо яких проводяться розслідування, а також вкрай низьким відсотком випадків

⁷ Окремі витяги з матеріалів Заключних спостережень Комітету з прав дитини, П'ятдесят шоста сесія, розгляд доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до статті 44 Конвенції 2011 р. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_16477.html

судового переслідування таких правопорушень. Комітет занепокоєний відсутністю системних досліджень та збору даних щодо жорстокого поводження з дітьми у закладах догляду за межами домівки, наприклад, у спеціальних освітніх установах та центрах соціальної реабілітації. Певне хвилювання також викликає те, що багато хто не знає про право кожного учасника сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, безпосередньо звертатися до суду за захистом (стаття 18 Сімейного кодексу України).

СПОЖИВАННЯ НАРКОТИКІВ, АЛКОГОЛЮ, ТЮТЮНУ ТА ІНШИХ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Комітет глибоко занепокоєний поширенням практики ін'єкційного споживання наркотиків серед дітей: насамперед, це стосується дітей, які перебувають у місцях позбавлення волі, дітей, залишених батьками-мігрантами, «дітей вулиці», – а також тим, що споживання наркотиків є головною причиною інфікування ВІЛ. Комітет надзвичайно схвильований з приводу дефіциту спеціальних послуг, дружніх до молоді, які б спеціалізувалися на лікуванні та реабілітації дітей груп ризику, а також тим, що різноманітні правові перешкоди та ставлення заважають доступу до таких послуг. Комітет глибоко занепокоєний надзвичайно високим відсотком та раннім віком початку споживання алкоголю та тютюну серед дітей: частково це пояснюється неефективністю та слабким застосуванням існуючого законодавства, що забороняє продаж цигарок і алкоголю неповнолітнім.

ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ, ВКЛЮЧАЮЧИ ДИТЯЧУ ПРАЦЮ

Відзначаючи той факт, що найгірші форми дитячої праці заборонені на території Держави-учасниці, Комітет повторно звертається до зауважень, що стосуються великої кількості дітей у віці до 15 років, які працюють у сфері неформальної чи тіньової економіки, а саме на «копанках» (нелегальних шахтах), в індустрії комерційного сексу та у вуличних жебрацьких угрупованнях. Комітет особливо занепокоєний масштабами порушень існуючого трудового законодавства стосовно дітей, зокрема, фактами залучення їх до роботи у складних чи небезпечних умовах.

ДІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Зважаючи на велику кількість етнічних меншин, що проживають на території Держави-учасниці, Комітет стривожений фактом відсутності будь-яких заходів з боку держави, спрямованих на визначення та розв'язання проблем, з якими стикаються ці етнічні меншини, а також відсутністю системи збору даних щодо становища цих груп з точки зору освіти, зайнятості, житла, доступу до соціальних послуг тощо. Комітет з жалем констатує брак інформації у письмових відповідях на його список запитань щодо заходів, спрямованих на припинення міліцейського свавілля стосовно дітей, які належать до етнічних меншин. Відзначаючи зусилля, спрямовані на інтеграцію дітей ромської національності у систему загальної освіти, Комітет занепокоєний існуванням постійних перешкод, з якими стикаються діти ромів та діти кримських татар у спробах отримати доступ до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг.

Додаток 3-3

Витяг з аналітичної довідки за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» на виконання Указу Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16 грудня 2011 року № 1163⁸

Резюме дослідження

Кожна друга дитина зазначає порушення або недотримання тих чи інших прав, які мають бути гарантовані в сучасному суспільстві.

- 56% дітей вважають, що в нашій країні порушується право на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження.
- 54% вказали про порушення права на повноцінне харчування. Основними порушниками діти вважають батьків.
- 53% респондентів відзначили про порушення права на отримання медичної допомоги. Це право найчастіше порушується з боку медичних працівників.
- 52% вважають, що існують випадки сексуальної експлуатації дітей.
- 48% вважають, що держава не завжди турбується про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, або турбується не повною мірою.
- 48% вважають, що порушується право дітей висловлювати власну думку, кожен третій відзначив, що це право порушується батьками, кожен четвертий – вчителем/викладачем. 44% вважають, що порушується право дітей на вільне спілкування з друзями, родичами, батьками та отримання корисної інформації.
- 48% знають про порушення права дітей на освіту.
- 48% засвідчили порушення права дітей на любов та піклування з боку батьків. Особливо гостро це відчувають діти 10–13 років (52,6%).
- 47% вважають, що діти піддаються трудовій експлуатації.
- 43% знають про випадки, коли діти, які вчинили злочин, піддавалися тортурам та приниженню.

⁸ Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності». – Режим доступу: www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf

Додаток 3-4**Основні порушення прав дітей на основі аналізу звернень та скарг, які надійшли до Уповноваженого Президента України з прав дитини⁹**

На адресу Уповноваженого Президента з прав дитини з серпня 2011 року надійшло більше 1500 звернень та скарг від дітей та їхніх законних представників. Проведені інспекційні перевірки усіх областей України.

I.

Частина звернень безпосередньо від дітей стосується порушення їх права бути вислуханими, почутими. Скарги стосуються неврахування позиції дитини при ухваленні рішення чи то органом влади, чи то судом, чи то рідними і близькими, яке стосується безпосередньо її.

III.

Друга частина найбільш частих звернень – це ті, яким не допомогла місцева влада через низьку ефективність роботи або бездіяльність. Більшість проблем, з якими звертаються до Уповноваженого Президента України з прав дитини, мали б вирішуватись там, де повинні вирішуватись, – за місцем проживання дитини.

Зокрема:

- не видача свідоцтва про народження дитини;
- безграмотність правоохоронних органів щодо знання та дотримання прав дитини;
- грубість місцевої влади до людей, які взяли на себе делеговану державою функцію виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;
- вимагання грошей у батьків на так званий «благодійний внесок» за вступ до навчального закладу (дитячий садок, школа);
- звернення щодо безбар'єрності та доступності інфраструктури міст до потреб дітей-інвалідів.

Мова йде про грубе невиконання законодавства України, доручень Президента України, постанов КМУ про обладнання пандусами адміністративних будівель, шкіл, закладів культури, лікарень та житлових будинків; високі тротуари, міський транспорт. Інфраструктура міст сьогодні не пристосована до потреб дітей з особливими потребами.

- збільшується кількість звернень щодо реабілітації дітей з особливими потребами та можливості навчатися в загальноосвітній школі, тобто запровадження інклюзивної освіти.

IV.

З кожним місяцем зростає кількість звернень, які стосуються насильства над дітьми.

Зокрема:

- насильство над дітьми в навчальних закладах (дитсадки, школи, інтернати).
- насильство над дітьми в сім'ї.
- скарги на відмови в порушенні кримінальних справ правоохоронними органами щодо зґвалтувань.
- скарги на відмови в порушенні кримінальних справ правоохоронними органами щодо розбещення дітей рідними батьками.
- насильство як фізичне, так і психологічне, з боку міліції.

VI.

Все частіше діти скаржаться на засилля реклами алкоголю та пива на телебаченні, в друкованих ЗМІ, Інтернеті, а також розміщенні торгових точок, які торгують алкоголем та цигарками, безпосередньо біля навчальних або інших дитячих закладів.

⁹ 08.05.2012. Прес-служба Президента України. Скорочений текст. Електронний ресурс: <http://www.president.gov.ua/>. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/24064.html>

Додаток 3-5**АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ЗВІТ
ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНОЮ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ООН
ПРО ПРАВА ДИТИНИ 2002–2008¹⁰****Свобода від такого, що принижує гідність, поводження і покарання**

Держава визнає, що діти в Україні продовжують зазнавати насильства – в загальноосвітніх школах, у сімейних відносинах, при контакті з представниками правоохоронних органів трапляються випадки приниження гідності дітей. Відомо також про випадки насильства в закладах опіки та в дитячих будинках сімейного типу.

Залишається проблемою відсутність спеціальних реабілітаційних та лікувальних програм для жертв та винуватців насильства. Незважаючи на те, що останнім часом збільшилася кількість державних центрів соціально-психологічної реабілітації, здебільшого вони виконують роль притулків, забезпечуючи лише первинні потреби дітей у харчуванні, проживанні, медичних послугах. Реабілітаційні програми потребують додаткового розвитку, зокрема щодо роботи з батьками дітей, яка майже не проводиться. Позбавлення батьківських прав залишається фактично єдиним методом запобігання сімейному насильству щодо дітей.

Право на повагу до особистого життя

У переважній більшості шкіл немає індивідуальних кабінок у туалетах для учнів, що виправдовується необхідністю забезпечити безпеку дітей та спростити процес прибирання. Крім суто психологічних негативних наслідків, відсутність кабінок значно ускладнює здійснення гігієнічних процедур для багатьох дітей, і особливо дівчат (зокрема для тих, які мають специфічні потреби через стан здоров'я тощо). Поширена практика оприлюднення вчителями змісту листів та записок дітей, прилюдний огляд їхніх особистих речей. Заборона таких дій не врегульована жодним підзаконним актом, а для багатьох учителів такий вчинок – це нормальний спосіб підтримання дисципліни, звичний ще з радянських часів. Норму становить також розголошення конфіденційної інформації щодо дитини, її батьків та родини (зокрема інформації про освіту, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, місце народження, майновий стан та інших персональних даних), образливі висловлювання на адресу батьків та інших родичів дитини (зокрема в присутності інших дітей та дорослих). До подібних дій часто вдаються вчителі загальноосвітніх шкіл з метою присоромити дитину або отримати від батьків кошти на обладнання класу чи інші шкільні потреби. Відносно вільним є доступ до шкільних журналів (вони доступні для учнів та їхніх батьків, інших вчителів), де міститься інформація про батьків, місця їх роботи, адреса. Фактично зазначена інформація перебуває у вільному доступі, тобто конфіденційність персональних даних дитини під постійною загрозою.

Проблему в умовах сучасної школи становить також конфіденційність приватної медичної інформації. Зазвичай у класному журналі, доступному для учнів, батьків, інших учителів, є аркуш здоров'я, що містить медичні діагнози всіх учнів класу. Викликає занепокоєння можливість отримати інформацію приватного характеру через шкільну документацію сторонніми особами.

Здоров'я та послуги з охорони здоров'я

Доступ дітей-інвалідів до користування різними послугами в щоденному житті обмежений: не забезпечується належним чином їх вільне пересування, не створено можливостей для

¹⁰ Окремі витяги. – Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/report-ukr.pdf>

набуття професії, а згодом працевлаштування відповідно до стану здоров'я та ступеня інвалідності; не завжди існує можливість одержати своєчасне лікування, протезування, слухову апаратуру тощо.

Залишається незадовільним рівень медичної допомоги дітям ромів. Так, у Закарпатській області є райони, де рівень захворювання населення ромів туберкульозом сягає 80%. Скільки серед них дітей – невідомо, позаяк аналіз поширення цієї хвороби серед дитячого контингенту не здійснювався, комплексне щорічне обстеження дітей не проводилося.

Постійно порушуються права ВІЛ-позитивних дітей у медичних закладах. У переліку обов'язків медичного працівника при оголошенні діагнозу ВІЛ не передбачено зобов'язань щодо надання інформації про всі наявні види соціально-психологічної підтримки. Не дотримується лікарська таємниця щодо хвороби, що призводить до відчуження цих дітей у суспільстві.

Освіта, дозвілля, культурна діяльність

Існує проблема відсутності у дітей ромів свідоцтв про народження. Це призводить до того, що вони не можуть відвідувати дитячі садочки, школи. Через стійкі негативні стереотипи щодо ромів у суспільстві їхніх дітей часто не приймають до шкіл, бо адміністрація враховує небажання неромських батьків, щоб їхні діти навчалися разом із дітьми ромів.

Законодавством закріплена негативна практика існування в середніх школах переважно інтернатної системи для дітей з інвалідністю, що призводить до ізоляції таких дітей від родин. Загальна система освіти ще не достатньо адаптована для залучення людей з інвалідністю, а суспільство не готове до забезпечення повноцінної участі дітей з інвалідністю в діючій системі освіти. Майже не працює система індивідуального навчання вдома.

Гостро постає проблема доступу дітей із порушеннями опорно-рухового апарату до закладів освіти, та й не лише освіти – охорони здоров'я, житлових будівель і громадського транспорту, спортивних та культурних споруд, що робить їхнє життя фактично ізольованим від суспільства. Фактично не існує державної системи додаткової (позашкільної) освіти для дітей-інвалідів.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ

Текст 1.

Стан дотримання прав дитини як індикатор антигуманного характеру тоталітарних режимів сталінського СРСР та нацистської Німеччини

Радянська держава в контексті процесів суспільних перетворень і проявів терору над своїми громадянами, що їх супроводжували, не шкодувала дітей тих, хто був оголошений «ворогами народу» та «класово чужими елементами», тим самим порушуючи принципи справедливості, що пізніше виокремлені міжнародним правом в окреме поняття «Права дитини». Зараховуючи деякі групи людей до категорії жертв, радянська ідеологічна машина сталінського періоду, всупереч принципу «син не відповідає за батька свого», де-факто оголошувала їхню «шкідницьку» соціальну роль спадковою, піддаючи гонінням не лише самих «ворогів народу», а й членів їхніх сімей, зокрема дітей. Для таких категорій в Кримінальному кодексі РРФСР з 1926 р. існувала окрема юридична термінологія ЧСЗБ (ЧСІР) – члени сімей зрадників Батьківщини, на яких заводились окремі слідчо-кримінальні справи і які підлягали позбавленню свободи або відправленню на заслання у віддалені райони Радянського Союзу. Пізніше, в роки Другої світової війни, у секретній постанові Державного комітету оборони СРСР від 24 червня 1942 р. за підписом Голови ДКО Й. Сталіна зазначалося, що «членами сім'ї зрадника батьківщини вважаються батько, мати, чоловік, дружина, сини, дочки, брати і сестри, якщо вони проживали спільно зі зрадником батьківщини або перебували на його утриманні на момент вчинення злочину або до моменту мобілізації в армію у зв'язку з початком війни».

Руйнівні соціальні перетворення, здійснювані з метою всезагальної колективізації, що їх радянська влада впроваджувала в галузі сільського господарства наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, у результаті призвели до масштабного голоду в українських селах (що забрав життя, за оцінками демографів, від трьох до чотирьох мільйонів людей у межах сучасної України). Поряд із дорослими гинули й діти; у багатьох випадках діти, підлітки залишалися без батьків, сиротами і, об'єднуючись у групи, у спробах виживання бралися за крадіжки і грабїж на вулицях міст. До таких бездоглядних і криміналізованих підлітків влада не виявила поблажливості. 4 серпня 1932 р. Сталін у записці Кагановичу написав, аби той повідомив ОДПУ: до дітей, спійманих на спробах злочинної діяльності, негайно має бути застосована «вища міра соціального захисту». Як писав у своїй книзі Олександр Орлов, який у 1938 році не повернувся до СРСР, «ще в 1922 році, коли сотні тисяч бездоглядних дітей, гнаних голодом, заповнили залізничні станції і великі міста, Сталін таємно видав наказ: ті з них, які були схоплені при грабуванні продовольчих складів або крадіжках у залізничних вагонах, а також ті, що підхопили венеричне захворювання, підлягали розстрілу. Екзекуція мала здійснюватися таємно. У результаті цих масових розстрілів та інших "адміністративних заходів" до літа 1934 року проблема бездоглядних дітей була вирішена в суто сталінському дусі»¹¹.

Деякі дослідники вважають, що існують підстави говорити про те, що з 1935 р. смертна кара для дітей в СРСР була узаконена. Постановою Ради народних комісарів СРСР від 7 квітня 1935 року № 3/598 проголошувалася рівна з дорослими відповідальність для дітей від дванадцяти років і старше за різні злочини, починаючи від злодійства. Їх наказуви «піддавати кримінальному судові із застосуванням всіх мір кримінального покарання»¹². Циркуляр Верховного Суду і Прокуратури СРСР від 20 квітня 1935 р. пояснював, що 22-га стаття КК, що забороняла

¹¹ Орлов А. Тайная история сталинских преступлений. – М.: Всемирное слово, 1991. – С. 53–54.

¹² О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК, № 81. – 1935. – 8 апр.

застосування вищої міри покарання (ВМП) до неповнолітніх, тепер втрачає силу. Інші вважають, що на практиці це навряд чи означало застосування ВМП до неповнолітніх, оскільки і для дорослих у 1935 р. смертна кара застосовувалася лише у виняткових випадках: за убивство в КК смертна кара не існувала до 1950 р., а за крадіжки ВМП можна було присудити лише за розкрадання в особливо великих розмірах. Тим не менше, хай навіть гіпотетичний дозвіл державно-судовою машиною такого різновиду покарання для неповнолітніх багато говорить про характер сталінського правосуддя.

Як видно з наведених прикладів, сталінська карально-репресивна машина не зупинялася перед фізичною розпробою не лише з тими, хто, в ув'язненні ідеологів СРСР, являв загрозу як соціальний чи класовий ворог, а й з їхніми дітьми, таким чином конструюючи групи ворогів і залучаючи до них тих, хто становив не стільки реальну небезпеку, скільки «уявну», потенційну загрозу в майбутньому.

До певної міри аналогічну картину ставлення до дітей тих, хто розглядався як загроза «новому суспільству», демонструє нацистська Німеччина. Якщо в СРСР засилали і позбавляли прав дітей класових ворогів, виділених державою для «вилучення» із створюваної соціальної структури, то в Третьюму райху подібним чином підлягали вилученню всі члени групи, проголошеної «расово чужою» «здоровому тілу німецького народу», тобто не лише дорослі-євреї, а й єврейські діти. Після приходу нацистів до влади (після отримання А. Гітлером посту райхсканцлера 30 січня 1933 р.) на євреїв Німеччини ринула лавина законодавчих актів, що дискримінували їх соціальний, професійний, економічний статус. Як додаток до Нюрнберзьких законів від 1935 р. у Третьюму райху вводилася законодавча норма про те, хто є євреєм. Одночасно почалися пропагандистські кампанії з метою вказати євреям на «належне» їм у німецькому суспільстві місце. Це виявлялося на вулицях, у школах – завдання пропагандистів НСДАП полягало в тому, щоб створити бар'єр між єврейськими й «арійськими» дітьми, перетворити єврейських дітей у вигнанців суспільства, відмежувати їх від основної маси і таким чином мобілізувати німецьких дітей і підлітків на засвоєння і підтримку расової і нацистської ідеології. Для німецьких дітей у великих кількостях поширювалися настільні ігри з фішками на кшталт «Вижени єврея»; деякі вчителі піддавали школярів-євреїв приниженню в класних аудиторіях, а ровесники – члени «Гітлер'югенда» – цькуванню поза школою. До кінця 1930-х – початку 1940-х рр. на тлі посилення антиєврейської політики в Третьюму райху єврейські діти разом зі своїми батьками підлягали депортації «на схід», де багато з них загинуло в таборах смерті, таких, як Аушвіц, Собібор, Майданек, Треблінка, Хелмно і Белжець. Наприклад, по прибутті «транспортів» з євреями до Аушвіцу більшість дітей разом з батьками відправляли безпосередньо в газові камери; невелику частину, яка залишилася, використовували для медичних експериментів, що призводили до смерті дітей. На окупованих нацистами територіях, зокрема, України, ставлення окупантів до єврейських дітей було особливо жорстоким: у рамках доктрини про «єврейський більшовизм», який, за переконанням нацистських ідеологів, панував у СРСР, фізичному винищенню підлягали не лише дорослі євреї, а й діти як носії комуністичної ідеології на генетичному рівні. Бенджамін Б. Ференц, обвинувач від США на судових процесах у Нюрнберзі щодо воєнних злочинів айнзатцгруп, пізніше згадував: «Головний звинувачуваний – генерал д-р Отто Олендорф – пояснював, чому його підрозділ знищив майже 90 тис. євреїв... Але чому він сам, батько п'ятох малюків, убив тисячі маленьких дітей? Сенс відповіді Олендорфа полягав у тому, що якби діти дізналися, що їхні батьки були убиті, то вирости б ворогами Німеччини; метою, таким чином, було гарантування безпеки в довготривалій перспективі»¹³.

¹³ *Ferencz, Benjamin B. The Holocaust and the Nuremberg Trials // UN Chronicle. – 2005. – № XLII (December). Див. також: <http://www.benferencz.org/index.php?id=Ohlendorf&article=15>*

Тому єврейські діти розділили з дорослими трагічну долю, їх величезна кількість загинула від голоду, епідемій і згодом масових розстрілів ході під час ліквідації єврейських спільнот чи ґетто. Більше того, фізичній ліквідації підлягали не тільки «чистокровні» єврейські діти, а й діти від змішаних шлюбів, де лише один з батьків був євреєм. За попередніми оцінками – точну кількість нам не вдасться з'ясувати ніколи – в роки Другої світової війни у результаті здійснення нацистської політики загинули понад мільйон єврейських дітей і підлітків, а також десятки тисяч дітей ромів (циган)¹⁴. Підбиваючи підсумки, відзначимо, що в намаганні побудувати «нове суспільство», засноване на расових чи класових принципах, і сталінський, і гітлерівський тоталітарні режими поширювали на дітей тих, хто проголошувався «ворогом» чи «зайвим елементом», бачення ворогів; оголошували їх підозрілими і винними апріорі і внаслідок цього позбавляли елементарних прав: на захищене дитинство, на отримання освіти, на рівні можливості з дітьми тих груп, які визнавалися класово чи расово «корисними», на базові права, аж до основного права – на життя.

---

¹⁴ *Shapiro, Paul A.* Foreword // *Children and the Holocaust. Symposium presentations.* – Washington, DC USHMM, 2004. – P. I.

Текст 2.**Права дитини¹⁵ — підхід до поняття та особливості правозахисної практики**

У статті 1 Загальної декларації прав дитини зазначено: «Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Кожна людина володіє правами і свободами з моменту народження. Чому тоді права дитини виділяють як окрему категорію? У чому різниця між дорослими та дітьми. «Дорослі грають важливу роль... у забезпеченні дітей цукерками, печивом, жуйками та різноманітними іграшками», – каже Григорій Остер у книжці «Шкідливі поради»¹⁶. Але якщо відкинути жарти, це дійсно важливі запитання, адже документи з прав людини стосуються кожної людини і вік тут не має особливого значення.

Права дитини є категорією прав людини і впливають із гідності і неповторності кожної дитини як людської особистості.

Фахівці починають історичні нариси про розвиток прав дитини з випадку, що стався у 1874 році у Балтіморі (США). Тоді на допомогу 8-річній Марі Елен Уільсон, яку систематично жорстоко била мати, прийшли члени місцевого відділення Товариства боротьби з жорстокістю у поводженні з тваринами (Local Society for Prevention of Cruelty to Animals). Згодом починають виникати місцеві і міжнародні організації, що центром своєї уваги обирають захист дітей від насильства, особливе ставлення до дітей, які порушили закон, опіку над занедбанними та бездомними дітьми. Перша у світі організація із захисту дітей «Save the Children» виникає в Англії у 1919 році. Ініціатором цього руху була Еглантін Джебб (Eglantyne Jebb), яка згодом розробила текст Декларації про права дитини (Женевська декларація 1924 року). У 1959 році для розширення цього документа Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини, що включала 10 основних принципів.

У 1920 році створюється міжнародна рада допомоги дітям – «Union Internationale de Secours aux Enfants» (UISE). У 1946 році Генеральна Асамблея ООН приймає рішення про створення UNICEF і розпочинає діяльність ЮНЕСКО, що зокрема сприяє розвитку просвітництва і шкільній освіті.

У 1890 році Конгрес криміналістів прийняв резолюцію, що визначала вік 14 років як межу, нижче якої не можна застосовувати кримінальні покарання, а у 1900 році у Чикаго створено перший суд для неповнолітніх, що передбачав особливий, м'якший підхід до малолітніх злочинців.

У 1892 році створено Міжнародне товариство опіки над дитиною, а у 1913 році відбувається 1-й міжнародний конгрес опіки над дитиною.

У 1919 році вперше Конвенцією Міжнародної організації праці (МОП) встановлюється нижня межа працевлаштування у промисловості – 14 років. А у 1961 році було прийнято Європейську соціальну хартію, стаття 7 якої стосується принципів захисту дітей від важкої праці, що може спричинити шкоду їхньому здоров'ю або розвитку. Як мінімальний вік для працевлаштування встановлено 15 років.

1915 році в Норвегії на законодавчому рівні визнається рівність прав дітей, які були народжені у шлюбі та поза шлюбом. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН приймає Загальну декларацію прав людини, де зазначається: «Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватись однаковим соціальним захистом»¹⁷. Згодом у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Маркс проти Бельгії» (1979 р.) буде зазначено: «(...) національне законодавство

¹⁵ При підготовці тексту використані матеріали видання Ельжбети Чиж «Права дитини», Гельсінський Фонд з прав людини (Варшава, Польща), Надхи, Варшава, 2003 р.

¹⁶ «Вредные советы» – переклад авт.

¹⁷ Стаття 25, п. 2 Загальної декларації прав людини.

більшості держав-членів Ради Європи, а разом з ними різноманітні акти міжнародного права еволюціонують у напрямку повного визнання рівноправності дітей, народжених поза шлюбом із "законно народженими дітьми"».

Женевська Декларація прав дитини містить п'ять основних програмних пунктів:

1. Дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку.
2. Голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинні бути надані притулок і догляд.
3. Дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.
4. Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації.
5. Дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості повинні бути спрямовані на благо ближнім.

Беручи до уваги силу рішень Європейського суду з прав людини, Європейська конвенція з захисту прав людини і основоположних свобод, прийнята у 1950 році (ратифікована Україною у 1997 році), по суті створює важливіший механізм захисту, ніж спеціальні документи, присвячені захисту прав дитини.

Загальні міжнародні договори про права людини самі по собі створюють механізми захисту прав дитини, як і будь-якої людини. Деякі з них, разом з цим, мають окремі специфічні положення, що стосуються дитини. Такими документами є, наприклад, два міжнародні пакти ООН 1966 року: про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права.

Нарешті, фундаментом для міжнародного захисту прав дитини стала Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята 20 листопада 1989 року. Цей день зараз є Міжнародним днем захисту прав дитини. Її ратифікувала рекордна кількість держав світу (192 держави).

Отже, права дитини як окрема категорія прав людини набули й набувають юридичного закріплення, базуючись на необхідності особливого ставлення, з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей, потреб дитини.

У той же час, права дитини не слід ототожнювати з усіма елементарними потребами дитини. Не існує закріпленого у документах права на виховання у щасливій родині або права на любов, хоча й це надзвичайно важливі потреби для кожної людини, а для дитини – особливо.

Досить цікавий відомий вислів виконавчого директора Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) з 1995 по 2005 рр., Керолл Белламі: «Із введенням в дію Конвенції, те, що вважалось потребами дитини, було піднято до рангу прав, а це вже складніше ігнорувати».

Однак у розумінні суспільством основних прав дитини досі існує багато прогалин. Відомий експерт з прав дитини Ельжбета Чиж вважає, що говорячи про права дитини, слід взяти до уваги кілька основних положень:

1. Права дитини стосуються до категорії прав людини і впливають із гідності і неповторності дитини як людської особистості.
2. Права дитини не слід ототожнювати з її елементарними потребами.
3. Про права дитини так само, як і про права людини, слід говорити з точки зору відносин «влада-особистість». Якщо дитина має право, значить, держава зобов'язана забезпечити їй можливість цим правом скористатися.
4. Права дитини так само, як і права людини, підлягають обмеженням, але лише таким обмеженням, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві.
5. Якщо дитина має певне право, значить, повинні існувати процедури його виконання.

6. Права дитини не слід розглядати крізь призму взаємин «батьки–дитина».

7. Батьки є законними опікунами дитини і представляють її перед державними органами. Якщо батьки не в змозі піклуватися про дитину, держава зобов'язана надати їй соціальну опіку.

8. Права дитини належать кожній дитині і не залежать від виконання нею обов'язків. Не можна позбавити прав так само, як не можна призупинити їхню дію. Якщо дитина не виконує своїх обов'язків, її можна покарати, наприклад, позбавивши заохочення або привілеїв, але не можна позбавляти дитину прав.

9. Права дитини впливають з природних особливостей дитини.

Отже, права дитини – це права людини, лише з тією різницею, що частиною своїх прав діти починають користуватися мірою зростання та усвідомлення свого становища. Не маючи можливості уповні здійснювати правові дії, діти самостійно не можуть домагатися реалізації своїх прав.

Конвенція встановлює статус дитини, виходячи із таких положень:

- Дитина є самостійним суб'єктом і з причини фізичної та розумової незрілості потребує особливої турботи та правового захисту;
- Дитина як людська істота потребує поваги її індивідуальності, гідності та недоторканності особистого життя;
- Сім'я – найкраще середовище для виховання дитини;
- Держава має підтримувати сім'ю, а не підмінити її у виконанні функцій.

Каталог прав дитини, що містить Конвенція, базується на таких принципах:

1. Принцип добробуту дитини означає, що в усіх діях стосовно дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
2. Принцип рівності означає, що всі діти, незалежно від кольору шкіри, статі, етнічного походження, рівні перед законом.
3. Принцип поваги прав та відповідальності обох батьків означає, що держава поважає автономію сім'ї та обмежує своє втручання – лише у разі обґрунтованої необхідності.
4. Принцип допомоги з боку держави означає, що держава зобов'язана підтримувати і здійснювати соціальну допомогу сім'ям, особливо тим, які її потребують.

Права дитини, які містить Конвенція ООН з прав дитини (спрощений перелік):

- Дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку.
- Захист від дискримінації.
- Якнайкраще забезпечення інтересів дитини.
- Повага до прав батьків.
- Право на життя, виживання і вільний розвиток.
- Право на прізвище та ім'я.
- Право на ім'я і набуття громадянства.
- Право знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою.
- Право не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню.
- Право підтримувати контакт з обома батьками.
- Право на возз'єднання з сім'єю, що перебуває в іншій державі.
- Право вільно залишати будь-яку країну і повертатися в свою країну.
- Право вільно висловлювати свої думки з усіх питань.
- Свобода думки, совісті, релігії.
- Свобода асоціацій і мирних зібрань.

- Право на повну інформацію, що сприяє добробуту дитини.
- Право на користування послугами системи охорони здоров'я.
- Право користуватися благами соціального забезпечення.
- Право на освіту.
- Право на відпочинок і розваги.
- Право на захист від економічної експлуатації.
- Право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.
- Право на гуманне поводження, на захист від незаконного та довічного позбавлення волі для дітей, що конфліктують із законом.

Усі положення Конвенції можна умовно розділити на три «Р» (пі):

- Provision – Забезпечення: права, які надають доступ до певних благ і послуг (освіта, охорона здоров'я, догляд...);
- Protection – Захист: право бути захищеним від певних дій (погане поводження, експлуатація, насильство...);
- Participation – Участь: право діяти за певних обставин і право бути залученим до процесу прийняття рішень.

Про права дитини так само, як і про права людини, слід говорити з точки зору стосунків «влада–особа». Якщо дитина має право, то держава зобов'язана гарантувати їй можливість скористатися цим правом. Наприклад, право на навчання означає, що держава гарантує кожному доступ до освіти, розробляє програми навчання, готує вчительські кадри тощо. Держава створює систему освіти і розробляє правила, що регулюють її функціонування.

Але важливо, що держава не може аргументувати свою бездіяльність і відсутність гарантій з охорони прав дитини тим, що дитина страждає на приватній території. Так, у справі «А. проти Великобританії»¹⁸ Європейський суд зазначив: «У світлі статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (свобода від жорстокого та такого, що принижує гідність, поводження і покарання) рішення суду щодо застосування фізичних покарань як у приватних школах, так і вдома, є ключовим, оскільки однозначно встановлює відповідальність держави за захист від насильства слабших осіб, якими також є діти як вдома, так і в будь-якому іншому місці».

Права дитини так само, як і права людини, підлягають обмеженням, але лише таким обмеженням, які передбачені законом, встановлені в інтересах державної безпеки та громадського спокою, для попередження злочинності, захисту здоров'я та моральності або захисту прав і свобод інших осіб і необхідні в демократичному суспільстві. Свобода від тортур та жорстокого поводження, свобода від рабства не можуть бути обмежені за жодних обставин.

Якщо дитина / людина має певне право, це означає що повинні існувати процедури його виконання (вимагання). Наявність права означає можливість висування домагання / оскарження, інакше право залишається лише декларацією.

Права дитини не слід розглядати крізь призму стосунків «батьки–дитина». Діти належать владі батьків, і саме батьки у першу чергу приймають рішення про їхнє виховання та світогляд. У батьків можуть бути дуже різні уявлення як виховувати свою дитину, і держава не може втручатися в це. Втручання можливе лише тоді, коли батьки не виконують своїх обов'язків стосовно дитини та зловживають владою над нею. У статті 2 до протоколу № 1 Європейської

¹⁸ AFFAIRE A. c. ROYAUME-UNI / CASE OF A. v. THE UNITED KINGDOM, Application no. 100/1997/884/1096. 23 septembre / September 1998. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58232>

конвенції зазначено, що «(...) Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань».

Права дитини жодним чином не ставлять під загрозу авторитет дорослих і автономність сім'ї. Держава, визнаючи автономність сім'ї, втручається у сімейні стосунки лише в особливих випадках, передбачених законом.

У справі «Савіні проти України»¹⁹ Європейський суд наголошує, що «взаємне задоволення від перебування разом батьків і дітей є фундаментальним елементом сімейного життя, а тому втручання до нього має відбуватися у вузьких рамках, визначених статтею 8 Конвенції. Суд також зауважив, що, незважаючи на певний вільний розсуд держави в справі відібрання дітей під державну опіку, забирання дітей від батьків означає відрізання дітей від свого коріння, що може бути виправдане лише у виняткових випадках. Наприклад, якщо дитину відбирають унаслідок небезпеки для неї, то ця небезпека повинна вже реально існувати».

У цій справі у багатодітної родини, де батьки незрячі, було відібрано чотирьох дітей і розміщено в різних інтернатних закладах на досить великій відстані від місця проживання родини. Рішення щодо відібрання дітей базувались на тому, що подружжя, зважаючи на малозабезпеченість і особисті якості, не могло забезпечити дітей належним харчуванням, одягом, санітарним оточенням і турботою про здоров'я, а також організувати їхню соціальну та освітню адаптацію. Відзначаючи важливість цих аргументів, Європейський суд проте не знайшов достатнього обґрунтування в аргументах Уряду, що в інший спосіб проблему не можна було вирішити. Крім того, суд зауважив, що багато висновків у справі були зроблені виключно на інформації органів влади, зібраних під час обстеження проживання дітей. Інших доказів, таких, як свідчення самих дітей, їхні медичні документи, свідчення сусідів, висновки педіатрів, у справі не було. При цьому не було вивчено, скільки саме і якої допомоги було надано подружжю (фінансової, соціальної чи консультативної) і чому вона не стала у пригоді. Суд визначив, що держава не виконала свого обов'язку поважати сімейне життя, не використавши ефективність інших альтернативних заходів, ніж роз'єднання батьків і дітей.

Крім того, діти не були заслухані під час процесу, хоча старшому на той час виповнилось 13 років. Також, діти були розділені й розміщені в різних закладах. Зокрема, двоє з них перебували доволі далеко від батьків, щоби вони могли регулярно підтримувати контакти.

Тому Європейським судом було зроблено висновок, що хоча причини, через які держава відібрала дітей, були важливими, проте вони не настільки істотні, щоб обґрунтувати таке серйозне втручання в сімейне життя подружжя.

Батьки є законними представниками дитини і представляють її перед державними органами так само, як і у випадках порушення їхніх прав. Якщо батьки не в змозі піклуватися про дитину, держава зобов'язана надати їй соціальну опіку.

Права дитини так само, як і права людини, належать кожній дитині і не залежать від виконання нею обов'язків.

Не можна позбавити прав так само, як не можна призупинити їхню дію. Якщо дитина не виконує своїх обов'язків, її можна покарати, наприклад, позбавивши заохочення чи привілеїв, але не можна позбавляти дитину прав.

Поняття «права дитини» не слід ототожнювати з антипедагогікою, «партнерським» або «безстресовим» вихованням.

Права дитини – це в загальному розумінні – права людини, з тою лише різницею, що деякими правами діти починають користуватися в міру свого дозрівання і усвідомлення свого становища. Не маючи здатності здійснювати правові дії, діти не в змозі самостійно домагатися здійснення своїх прав. Від їхнього імені діють батьки або законні опікуни.

¹⁹ CASE OF SAVINY v. UKRAINE, Application no. 39948/06. 18 December 2008. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-90360>

